

15. Fylaret (Humylevskiy). (1852 – 1859). Ystoryko-statystycheskoe opysanye Kharkovskoi eparkhyu: 5 otd. Moskva.

16. Iurkevych V. (1932). Emihratsiia na Skhid i zaliudnennia Slobozhanshchyny za B. Khmelnytskoho. Kyiv. 143.

УДК 94(477) «1795-1917»

Владислав Александрович Жуков,

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,

спеціальності 014.03 Середня освіта (Історія)

Харківського національного педагогічного

університету імені Г.С.Сковороди

**ЕТНІЧНІ КОРДОНИ І ТЕРИТОРІАЛЬНО-АДМІНІСТРАТИВНИЙ
ПОДІЛ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У СКЛАДІ АВСТРО-УГОРСЬКОЇ
ІМПЕРІЇ НАПРИКІНЦІ ХVІІІ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент О.С.Гончарова

Владислав Александрович Жуков,

соискатель второго (магистерского) уровня высшего образования,

специальности 014.03 Среднее образование (История)

Харьковского национального педагогического

университета имени Г.С.Сковороды

**ЭТНИЧЕСКИЕ ГРАНИЦЫ И ТЕРИТОРИАЛЬНО-
АДМИНИСТРАТИВНОЕ УСТРОЙСТВО УКРАИНСКИХ ЗЕМЕЛЬ В
СОСТАВЕ АВСТРО-УГОРСКОЙ ИМПЕРИИ В КОНЦЕ ХVІІІ –
НАЧАЛЕ ХХ СТ.**

Научный руководитель – кандидат исторических наук, доцент О.С.Гончарова

Vladyslav Oleksandrovych Zhukov,

applicant for the second (master's) level of higher education,

specialty 014.03 Secondary education (History)

H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University

ETHNIC BORDERS AND TERRITORIAL AND ADMINISTRATIVE STRUCTURE OF UKRAINIAN LANDS AS A PART OF THE AUSTRIA-UGRIAN EMPIRE IN THE END OF XVIII - EARLY XX CENTURY.

Supervisor - Phd in History, Associate Professor O.S.Honcharova

Анотація. Наприкінці XVIII – початку XX століття українські землі були поділені між двома імперіями – Російською і Австрійською (з 1867 р. – Австро-Угорською). У статті аналізується адміністративно-територіальний поділ українських етнічних територій, що увійшли до складу Австрійської імперії. Там галицькі землі склали окремий «коронний край» з титулом королівства Галичини і Лодомерії, до якого австрійський уряд приєднав частину польських етнічних земель з центром в м. Кракові. Показано, що цей колоніальний прийом застосували, щоб посилити протистояння поляків і українців. У зв'язку з ростом правосвідомості в Європі, посиленням національно-демократичних рухів, важливими економічними змінами (промисловий переворот, розвиток нових відносин у сільському господарстві) проблема адміністративно-територіального устрою українських земель у складі Австро-Угорської імперії вийшла на одне з чільних місць. Українські національно-політичні сили розглядали перегляд адміністративно-територіального устрою як передумову дальшого державного і культурного об'єднання всієї України.

Ключові слова: адміністративно-територіальний устрій, колоніальна політика, національно-демократичний рух, українські етнічні землі.

Аннотация. В конце XVIII – начале XX века украинские земли были разделены между двумя империями – Российской и Австрийской (с 1867 г. – Австро-Венгерской). В статье анализируется административно-территориальное разделение украинских этнических территорий, вошедших в состав Австрийской империи. Там галицкие земли составили отдельный «коронный край» с титулом королевства Галиции и Лодомерии, к которому

австрийское правительство присоединило часть польских этнических земель с центром в Кракове. Показано, что этот колониальный прием был применен, чтобы усилить противостояние поляков и украинцев. В связи с ростом правосознания в Европе, усилением национально-демократических движений, важными экономическими изменениями (промышленный переворот, развитие новых отношений в сельском хозяйстве) проблема административно-территориального устройства украинских земель в составе Австро-Венгерской империй вышла на одно из ведущих мест. Украинские национально-политические силы рассматривали пересмотр административно-территориального устройства как предпосылку дальнейшего государственного и культурного объединения всей Украины.

Ключевые слова: административно-территориальное устройство, колониальная политика, национально-демократическое движение, украинские этнические земли.

Abstract. At the end of XVIII - beginning of XX century Ukrainian lands were divided between two empires - Russian and Austrian (since 1867 - Austro-Hungarian). The article analyzes the administrative-territorial division of the Ukrainian ethnic territories that became part of the Austrian Empire. There, the Galician lands formed a separate "crown region" with the title of the Kingdom of Galicia and Lodomeria, to which the Austrian government annexed part of the Polish ethnic lands with the center in Krakow. It is shown that this colonial technique was used to intensify the confrontation between the Poles and Ukrainians. In connection with the growth of legal awareness in Europe, the strengthening of national democratic movements, important economic changes (the industrial revolution, the development of new relations in agriculture), the problem of the administrative-territorial structure of the Ukrainian lands within the Austro-Hungarian empires came to one of the leading places. Ukrainian national-political forces considered the revision of the administrative-territorial structure as a prerequisite for further state and cultural unification of the whole of Ukraine.

Key words: administrative-territorial structure, colonial policy, national-democratic movement, Ukrainian ethnic lands.

Наприкінці XVIII ст. етнічні українські землі виявились розірваними й входили до складу двох великих імперій. Більша їх частина потрапила до складу Російської імперії, а галицькі землі після трьох поділів Польщі увійшли до «клаптикової» Австрійської імперії. Там вони склали окремий «коронний край» з титулом королівства Галичини і Лодомерії. Австрійський уряд приєднав до Галичини частину польських етнічних земель з центром в м. Кракові (так зване велике герцогство Краківське) із колишніх Краківського, Сандомирського і Люблінського воєводств [5, с. 488]. Цей колоніальний прийом застосували, щоб посилити протистояння поляків і українців. Невідповідність адміністративної Галичини історичній, а також етнічній українській території стала причиною умовного, не виправданого поділу краю на Західну (польську) Галичину та Східну (українську) Галичину. Територія краю неодноразово змінювалася: з 1787 р. до 1849 р. до складу Галичини на правах окремого округу входила Буковина, з 1795 до 1809 – Холмщина [3, с. 175].

У правовому відношенні Австрія до 1848 р. становила комплекс країв при імператорі, представленому на місцях губернатором. В руках губернатора і губернського управління зосереджувалась вся виконавча влада. Представницький орган, галицький становий сейм, збирався всього один раз у 1780 р. Не мав значного впливу і його виконавчий орган – становий крайовий комітет. Більшу суспільно-політичну вагу мали зібрання шляхти – контракти. В адміністративно-територіальному відношенні Галичина до 1782 р. ділилася на шість округів (Краківський, Сандомирський, Люблінський, Червоноградський, Белзький, Подільський) і 59 дистриктів [7, с. 69]. Національно-історичний і економічний принципи при цьому поділі майже не враховувалися. Для посилення впливу нової влади на життя краю в 1782 р. був здійснений новий поділ на 18 округів: Мисленицький, Бохнянський,

Сончський, Тарновський, Ряшівський, Дуклянський, Перемиський, Самбірський, Лисковський, Томашівський (з 1783 р.), Жовківський, Замостський, Белзький, Львівський, Золочівський, Маріампольський (з 1783), Долинський, Заліщинський, Станіславський [9, с. 55]. Кожен округ очолювали начальник і чотири комісари, допоміжні функції виконували секретар, канцеляристи, посилені окружного управління. В діловодство активно впроваджувалась німецька мова, офіційною мовою частково залишилась і польська [3, с. 19]. Українська мова використовувалась в справах духовенства і менше – в шкільництві.

У сільській місцевості поміщицькі садиби виступали як самостійні адміністративні одиниці. Поміщики (переважно польські дідичі) мали вирішальний вплив і на формування громадської адміністрації – вїта і присяжних. Управління кількома сільськими громадами здійснював мандатор, якого теж призначали і підтримували місцеві дідичі. Посередниками між селами і округами були домінії, які мали обмежені юридичні повноваження. Органи міського самоуправління – магістрати на чолі з бургомістром теж залежали від губернаторського правління, їх діяльність контролювали австрійські чиновники.

Значні зміни в державному устрої Австрійської імперії і Галичини відбувалися після загальноєвропейської революції 1848-1849 рр. Будучи вузлом національних, соціальних і економічних проблем, Галичина теж втягнулася у вир революційних подій, причому кожна національна і соціальна група відстоювала свої, часом діаметрально протилежні, інтереси. Український національно-політичний і культурний рух представляла Головна Руська рада, яка вперше в нові часи заявила про духовну єдність усіх українських земель. Основні вимоги Головної Руської ради стосувалися зміни територіально-адміністративного устрою і створення етнічної української одиниці як передумови національно-культурного і економічного відродження. За сприятливих умов передбачалося включення до складу української провінції і українських земель Закарпаття. Хоч австрійський уряд

і взяв до уваги ці пропозиції, проте в життя вони втілені не були. В результаті революційних подій Австрія із союзу імператорських країв перетворилася в єдину централізовану державу, а краї при цьому дістали статус провінцій на чолі з намісниками [9, с. 93]. Важливе значення для дальших економічних і соціальних відносин мало скасування кріпосної залежності селян. Запровадження конституції і надання провінціям самоуправління, яке почалося жовтневим патентом 1860 р. і закінчилося створенням в 1867 р. двоєдиної Австро-Угорської імперії, фактично ще більше ослабило позиції українського населення. Це пояснюється тим, що в соціальній структурі українського етносу переважали економічно слабші соціальні групи; селянство, ремісники, сільська інтелігенція. Саме тому в Галицькому крайовому сеймі, який був скликаний в 1861 р. і мав право законодавчої ініціативи, польські національно-політичні сили, основу яких становили дідичі і шляхта, мали повну перевагу. Мало значення й те, що виборча система базувалася на високому майновому цензі, а схема виборчих округів (курій) складалася в інтересах польської людності. Намісник теж, як правило, призначався з польських шовіністичних кіл, що не сприяло гармонізації національних відносин [4, с. 191].

Українсько-польська етнічна границя починалася під Татрами над Дунайцем, далі йшла на схід вздовж Підкарпаття понад місцевостями Грибів, Горлиці, Дукля, Романів через Ряшів і Білгорай до Вепра, а далі Вепром через Радин, Межиріччя, Дорогичин, аж до Нарви, де починався кордон з білорусами [6, с. 57]. Як бачимо, порівняно із західною межею історичної Галичини, етнічний кордон перемістився на схід, що було зумовлено польським колонізаційним наступом. Східний кордон Австрії з Росією проходив по Збручу.

Політична реформа поширилась і на територіально-адміністративний устрій: в 1867 р. замість 17 округів і 176 дистриктів було створено 74 повіти на чолі зі старостами, з них цілком етнічно українськими було 45 і частково 11. У віданні повітової адміністрації, яка підлягала намісницькому

правлінню, знаходились всі справи, крім судових [9, с. 107]. Такий устрій, що не враховував національних особливостей регіону, повинен був забезпечувати тільки інтереси центральних властей.

Проте навіть в цих несприятливих умовах зроста національна свідомість українців, активізувалося їх культурно-політичне життя. Створювалися політичні, культурні, наукові інституції, господарські товариства. В центрі уваги новостворених партій були і проблеми територіального політико-адміністративного устрою українських земель. На відміну від польських політичних сил, які виступали за федеративний союз провінцій (це посилювало їх домінуюче становище в Галичині), радикальні українські політики відстоювали федеративний союз народів. Так, III з'їзд української радикальної партії висловився в 1895 р. за національно-територіальну автономію українських земель в складі Австрії, тобто виділення Східної Галичини і Північної Буковини в українську провінцію з окремим сеймом [7, с. 299]. Загальноукраїнське значення в зміцненні територіально-політичної єдності України мав маніфест Юліана Бачинського «Ukraina irredenta», в якому з соціально-економічних позицій обґрунтовувалася ідея повної політичної незалежності України [1, с. 39].

Промисловий переворот в країнах Європи на чільне місце в етносоціальних і політико-соціальних процесах висунув економічний фактор. На основі територіальної єдності прискореними темпами проходила консолідація націй, формування національних держав, що дало додатковий стимул їх суспільному поступові. В той же час очевидним став застій багатонаціональних імперій, в тому числі і Австро-Угорщини. Становище українських земель було особливо несприятливим, оскільки вони опинилися в складі двох сусідніх імперій і були позбавлені можливості реалізувати переваги національно-територіальної єдності. Територіально-адміністративні, а разом з ними і господарські структури були зорієнтовані на інтереси метрополій, що закріплювало за українськими землями статус сировинних додатків.

Під тиском українських патріотичних сил у 1907 р. в Галичині була проведена виборча реформа, що дало українцям можливість посилити свій вплив на місцеву адміністрацію [2, с. 316]. Дальші процеси демократичного відродження перервала Перша світова війна.

Буковину ж у 1774 р. після військового і економічного занепаду Турецької окупували австрійські війська. Новим важливим фактором суспільного поступу краю стало возз'єднання його в Австрійській державі з Галичиною і Підкарпаттям [5, с. 483]. Спочатку Буковина підпорядковувалася Генеральному військовому управлінню у Львові і становила особливий Буковинський дистрикт. У 1786 р. військове командування представляв окружний комісар, проте в наступному році відбувся остаточний перехід на цивільне правління: Буковину приєднали до Галичини як окрему округу. В територіально-адміністративному відношенні вона поділялась на чотири дистрикти, ті – на 12 округів, останні – на 320 громад [9, с. 127].

Українське населення Буковини взяло активну участь у революції 1848-1849 рр., що зумовлювалось перш за все його соціальним складом. Налякане революційними виступами і посиленням впливів української Галичини румунське боярство добивалося відокремлення Буковини від Галичини і приєднання її безпосередньо до румунських земель Угорщини. І хоч більшість українських депутатів австрійського парламенту виступила проти цих проектів, все ж австрійський уряд пішов на компроміс і з 1849 р. Буковина стала окремою провінцією (коронним краєм) імперії під офіційним титулом герцогства (князівства) Буковина, проте залишилася в складі власне австрійських земель. Кордон Буковини і Галичини проходив по лінії: Карпатський вододільний хребет – Кути – Вижвиця – Заліщики – Мельниця – р. Дністер. Сейм Буковини складався з 31 члена. Два депутатські місця (архієпископа і ректора університету) були постійними, інші виборними за встановленим представництвом від різних станів, звичайно, на користь румунських дідичів і німецьких урядовців. Українське населення при такому

порядку було представлено непропорційно. За новою адміністративною реформою Буковина поділялася на 8 округ (повітів), плюс округа головного міста (чернівецька) [9, с. 109-110].

Закарпаття в Австрійській імперії, на відміну від Галичини і Буковини, не було окремим краєм, а входило безпосередньо до складу Угорщини, яка наприкінці XVIII ст. зберігала автономний статус і, давній суспільний уклад [7, с. 235].

Політична і економічна дискримінація українців і пов'язана з цим штучна асиміляція вели до поступового звуження смуги суцільного українського розселення на Закарпатті. В середині XIX ст. лінія українського словацького етнічного кордону проходила від Високих Татр на південний схід по передгір'ях низьких Бескидів повз Пряшів, Яблінку, аж до Ужгорода, утворюючи вузький клин території, заселеної українськими горянами-лемками. На південний захід від цієї території залишилися острови українських поселень. Збереження греко-католицького обряду і народних традицій в багатьох вже асимільованих місцевостях свідчило про їх етнічно українське походження. Українсько-угорський етнічний кордон теж змістився на схід і стабілізувався на південний захід від лінії Ужгород – Мукачево – Севлюш – Руська Поляна [8, с. 8]. Майже повної асиміляції зазнало українське населення Трансільванії. Як і раніше, основними територіально-адміністративними одиницями Угорщини залишались комітати (жупи). Українські землі Підкарпаття входили до складу семи комітатів (жуп): Мармароського, Земплинського, Угочанського, Шаришського, Спишського, Ужанського, Березького. Адміністрація жуп підлягала Пожонському (Братіславському) намісницькому управлінню. Комітати поділялися на домінії, які координували діяльність сільських громадських правлінь [8, с. 13]. Комітати жили дуже замкнуто і це перешкоджало налагодженню зв'язків між усіма українськими районами краю, перш за все, в організації шкільництва, розв'язанні національно-культурних проблем. Саме тому питання зміни територіально-

адміністративного устрою було однією з основних вимог українців під час революції 1848-1849 рр. Українські національно-політичні сили, очолювані А. Добрянським, добивалися возз'єднання українського Підкарпаття з Галичиною. Уряд, наляканий розмахом угорського повстання, погодився на створення на Підкарпатті української жупи як окремої територіально-адміністративної одиниці, попередньо призначивши А. Добрянського наджупаном [4, с. 214].

Почалося створення освітніх, культурних і наукових національних структур. Проте промосковська орієнтація А. Добрянського і його прихильників, розцінена урядом як зрада державних інтересів на користь сусідньої країни, звела нанівець подальше здійснення реформ. Почався наступ реакції, що відкинув справу українського національно-політичного відродження Підкарпаття на кілька десятків років назад. Бурхливе національне пробудження завершилось періодом довготривалого занепаду. З усіх українських земель Австро-Угорської імперії Підкарпатська Русь (Закарпаття) аж до 1914 р. залишалася найбільш відсталою в економічному, політичному і культурному розвитку, найменш інтегрованою в загальноукраїнське життя.

Таким чином, наприкінці XVIII – початку XX століття українські землі були поділені між двома імперіями – Російською і Австрійською (з 1867 р. – Австро-Угорською). Проблема територіально-адміністративного устрою українських земель у складі Австро-Угорської імперії вийшла на одне з чільних місць у зв'язку з ростом правосвідомості в Європі, посиленням національно-демократичних рухів, важливими економічними змінами (промисловий переворот, розвиток нових відносин у сільському господарстві). Українські національно-політичні сили розглядали територіально-адміністративний переустрій як передумову дальшого державного і культурного об'єднання всієї України.

Література:

1. Бачинський Ю. (2003). Україна irredenta. К.: Основні цінності. 172.
2. Верига В. (1996). Нарис з історії України (кінець XVIII – початок XX ст.). Львів: Світ. 447.
3. Гончарова О. С. (2017). Етнічні меншини в Україні: історико-антропологічний вимір: Навчально-методичний посібник для студентів історичного факультету. Харків: Антиква. 204.
4. Грицак Я. (1996). Нарис історії України: формування модерної української нації XIX – XX ст. К.: Генеза. 360.
5. История Украинской ССР: В 10-ти т. / Под ред. Ю. Ю. Кондуфор. (1981). К.: Наукова думка. Т. 4. 694.
6. Рудницький С. Л. (1998). Політична географія України. Львів: Герден Друк. 280.
7. Сарбей В. Г. (1999). Національне відродження України. *Україна кізь віки*. К.: Видавничий Дім «Альтернативи». 336.
8. Томашівський С. (1905). Причинки до пізнання національної території Угорської Русі. Записки наукового товариства імені Шевченка. Т. 67. С. 1-18. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=NTSH067 (Дата звернення 12.11.2021)
9. Учреждения Западной Украины до воссоединения ее в едином Украинском Советском Социалистическом Государстве. (1955). Львов: Изд-во Львовского ун-та. 180.

References:

1. Bachynskyi Yu. (2003). *Ukraine irredenta*. K.: *Osnovni tsinnosti*. 172.
2. Veryha V. (1996). *Narys z istorii Ukrainy (kinets XVIII – pochatok XX st.)*. Lviv: Svit. 447.

3. Honcharova O. S. (2017). Etnichni menshyny v Ukraini: istoryko-antropolohich-nyi vymir: Navchalno-metodychnyi posibnyk dlia studentiv istorychnoho fakultetu. Kharkiv: Antykva. 204.
4. Hrytsak Ya. (1996). Narys istorii Ukrainy: formuvannia modernoi ukrainskoi natsii XIX – XX st. K.: Heneza. 360.
5. Istoriiia Ukraynskoi SSR: V 10-ty t. / Pod red. Yu. Yu. Kondufor. (1981). K.: Naukova dumka. T. 4. 694.
6. Rudnytskyi S. L. (1998). Politychna heohrafiia Ukrainy. Lviv: Herden Druk. 280.
7. Sarbei V. H. (1999). Natsionalne vidrozhennia Ukrainy. Ukraina kiz viky. K.: Vydavnychii Dim «Alternatyvy». 336.
8. Tomashivskyi S. (1905). Prychynky do piznannia natsionalnoi terytorii Uhorskoi Rusi. Zapysky naukovooho tovarystva imeni Shevchenka. T. 67. S. 1-18. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=NTSH067 (Data zvernennia 12.11.2021)
9. Uchrezhdeniia Zapadnoi Ukrayny do vossoedineniia ee v edynom Ukrainskom Sovetskom Sotsialisticheskom Hosudarstve. (1955). Lvov: Izd-vo Lvovskoho un-ta. 180.

УДК 347

Анна Ігорівна Жукова

канд. філос. н., ст. викл.

кафедри менеджменту та цифрових технологій у бізнесі
Харківського торговельно-економічного інституту УІПА

ORCID 0000-0002-8140-7122